

Universiteit
Leiden
The Netherlands

Van Elisabet tot Hanna. De geboorte van Jezus bij Lucas

Jonge, H.J. de

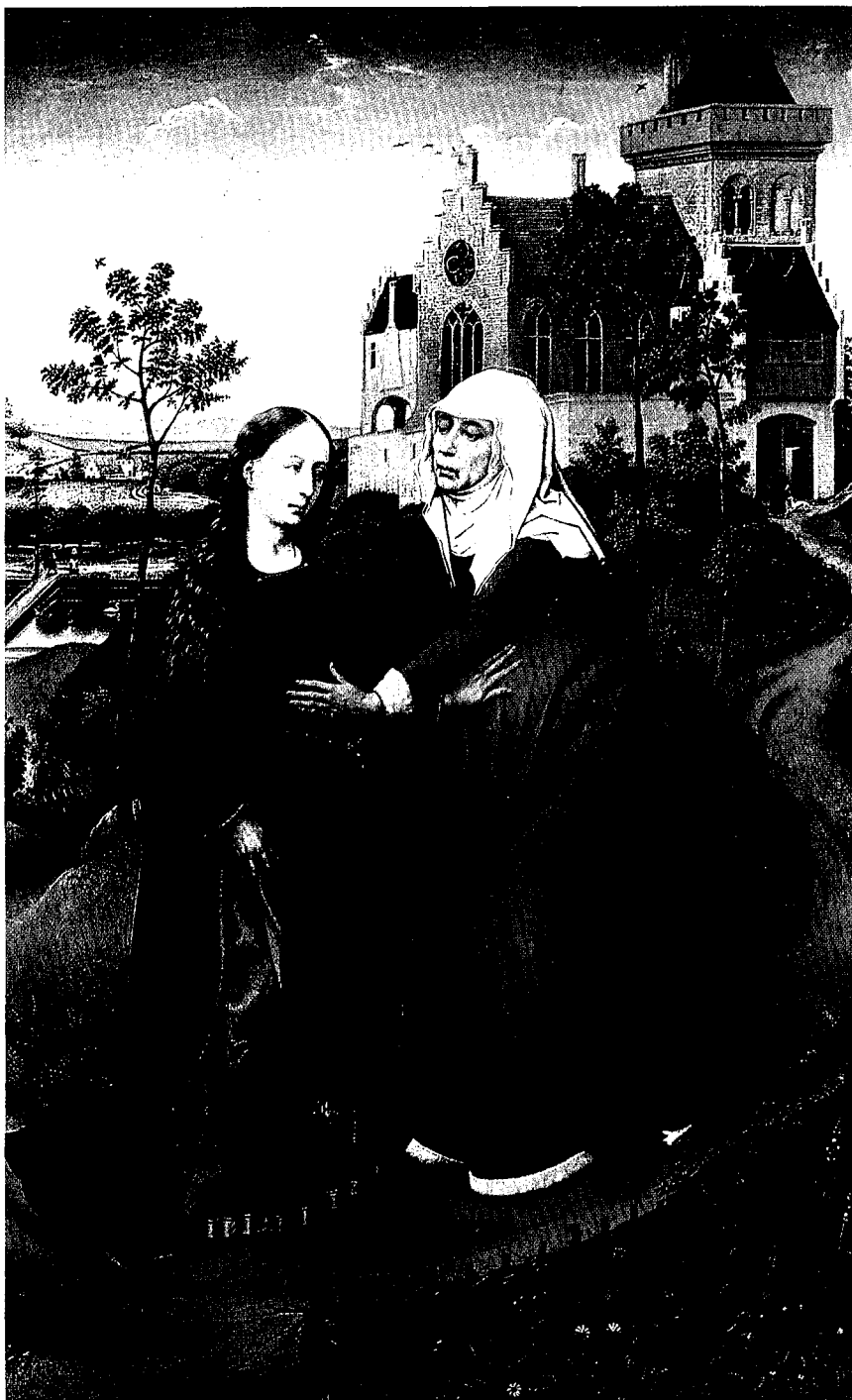
Citation

Jonge, H. J. de. (2004). Van Elisabet tot Hanna. De geboorte van Jezus bij Lucas. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/951>

Version: Not Applicable (or Unknown)
License: [Leiden University Non-exclusive license](#)
Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/951>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

1
Rogier van der
Weyden, *Visi-
tatie*, 1435,
Leipzig, Museum
der bildenden
Künste

2. Van Elisabet tot Hanna

De geboorte van Jezus bij Lucas

Henk Jan de Jonge

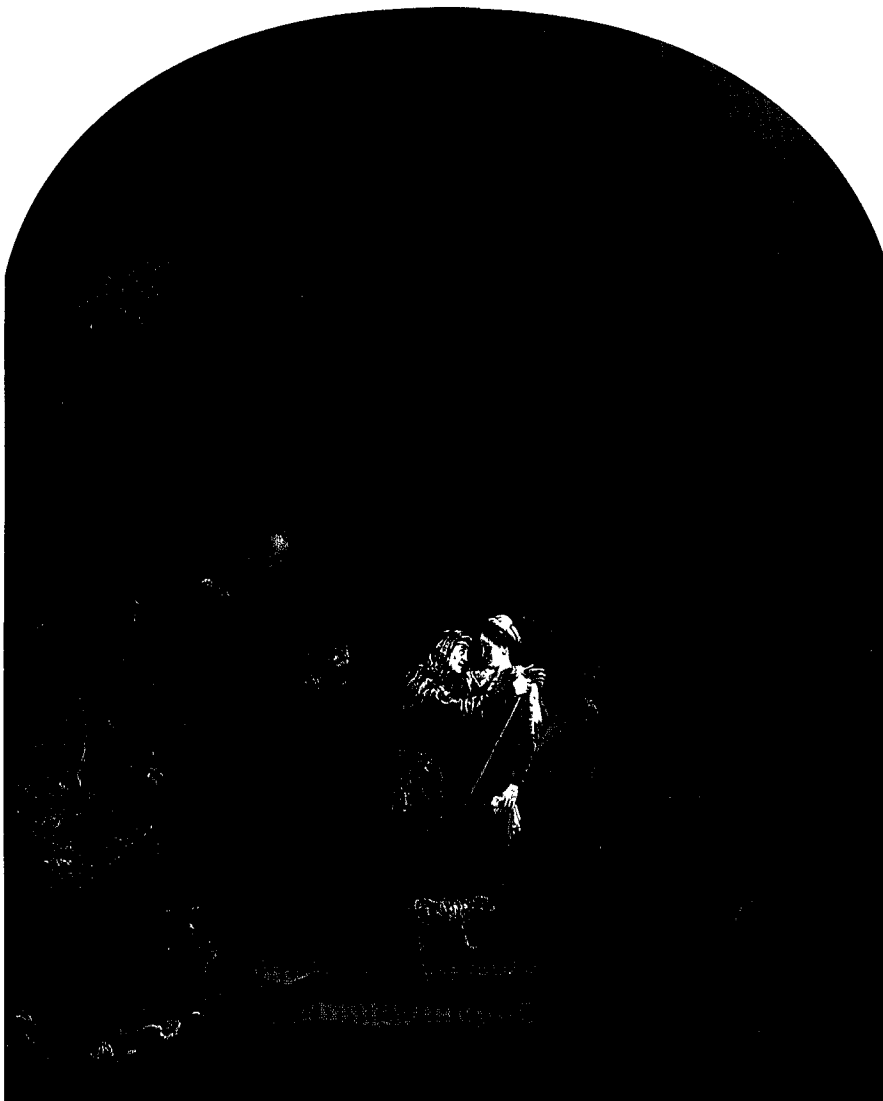
Een van de meest intrigerende en ontroerende verhalen over de geboorte van Jezus staat bij Lucas. Het is ook een van de minder bekende verhalen. Het is de episode waarin Maria, kort nadat haar door een engel is aangezegd dat zij moeder zal worden van een zoon die ze Jezus moet noemen, op bezoek gaat bij een oude verwante, Elisabet. De reis van Maria's woonplaats Nazaret in Galilea naar de streek waar Elisabet woonde, Juda, was een tocht van wel enkele dagen. Lucas schijnt te veronderstellen dat Maria, een nog jong meisje, die lange en niet ongevaarlijke reis in haar eentje maakte, wat wel een heel vreemde voorstelling van zaken is. Want al noemt Lucas de leeftijd van Maria niet, uit het feit dat hij zegt dat ze uitgehuwelijkt was maar nog geen omgang met een man gehad had, valt af te leiden dat hij zich haar voorstelt als een meisje van ongeveer twaalf.

:: De reden waarom Lucas die reis en de ontmoeting van Maria met Elisabet vertelt, is duidelijk. Toen de engel Maria had aangekondigd dat zij een zoon zou krijgen, had Maria eerst gereageerd met ongeloof: ze had immers nog geen gemeenschap met een man! Het antwoord van de engel was geweest dat zij geen reden tot twijfel meer zou hebben, als zou blijken dat ook een andere onwaarschijnlijke boodschap die hij haar zou doen waar was. Die andere boodschap was dat Maria's verwante Elisabet, hoewel oud en onvruchtbaar, reeds zes maanden zwanger was. Zou deze totaal onaannemelijke boodschap waar blijken, dan behoefde Maria niet langer te twijfelen. Psychologisch is het goed getroffen dat Maria kort na het vertrek van de engel naar haar verwante Elisabet afreist. Want uiteraard wil Maria zo snel mogelijk weten of ze zwanger is. Als Elisabet zwanger is, dan is Maria het zeker ook. De reis naar Elisabet is dus een soort zwangerschapstest.

Het bezoek van Maria aan Elisabet

Lucas maakt van de ontmoeting van Maria en Elisabet een fantastische gebeurtenis. (a/fb 1 t/ 2) Maria gaat het huis van Elisabet binnen. Het jonge meisje begroet haar oude tante. Maar op het moment dat Elisabet de groet van Maria hoort, springt het ongeboren kind van Elisabet op in haar schoot. Elisabet roept Maria toe: *'Gezegend is de vrucht van je schoot. Wie ben ik dat de moeder van mijn Heer naar mij toe komt? Toen ik je groet hoorde, sprong het kind van vreugde op in mijn schoot.'* Wat hier gebeurt is ongehoord. De groet van Maria wordt door het kind van Elisabet beantwoord met een heftige beweging in zijn moeders buik. Een ingeving stelt Elisabet in staat deze beweging te interpreteren als de groet die haar ongeboren kind brengt aan het ongeboren kind van Maria. Het ene ongeboren kind begroet het andere. Maar de lezer had nog niet vernomen dat Maria zwanger was. Binnen het verhaal had zelfs Maria nog niet gehoord of gemerkt dat ze zwanger was. Maria hoort het nu voor het eerst van Elisabet! Maar ook de lezer verneemt hier voor het eerst dat Maria zwanger is. Verder moet zowel Maria als de lezer concluderen dat deze zwangerschap, die zal leiden tot de geboorte van Jezus, is ingetreden toen de engel Maria bezocht en zij tenslotte berustte met de woorden: *'Laat er met mij gebeuren wat u hebt gezegd.'* Kennelijk heeft de wonderlijke conceptie op dat moment plaats gehad. Heel mysterieus, want dat heeft Lucas toen niet verteld.

:: Uit de woorden van de oude Elisabet kan de maagd Maria de conclusie trekken dat de engel haar geen loze voorspelling had gedaan, maar de waarheid had gesproken. Elisabet is inderdaad zwanger en Maria dus ook. Lucas gaat zelfs zo ver Elisabet direct over de zwangerschap van Maria te laten spreken, nog zonder dat Maria zelfs maar iets over de reden van haar komst heeft verteld. Volgens Lucas dankt Elisabet haar kennis aan het opspringen van het kind in haar eigen schoot, waarbij zij een ingeving van de Heilige Geest kreeg die haar in staat stelde de beweging van haar kind goed te interpreteren. Waar we als lezer uiteindelijk getuige van zijn, is dat het nog ongeboren kind van wie Elisabet zes maanden zwanger is, de latere Johannes de Doper, de nog maar net geconcipieerde Jezus in de schoot van Maria begroet: twee ongeboren wezens, die elkaar

2
Rembrandt van
Rijn, *Maria en
Elisabeth*, 1640,
Detroit, Institute
of Arts

niet kunnen zien of horen, maar van wie het ene het andere via de mond van Elisabet begroet als 'Heer'.

:: Dit verhaal over de ontmoeting van Maria en Elisabet, die tegelijk de prenatale ontmoeting van Jezus met Johannes is, is een knap geconstrueerde, intrigerende vertelling. De hoofdlijn ervan zal sommigen wel bekend zijn, maar met de fascinerende details waarop het hier aankomt zijn maar weinigen vertrouwd.

3
Atelier Robert
Campin *Annunciat-
io* 1420 Brus-
sel Koninklijk
Museum voor
Schone Kunsten

De aankondiging aan Maria

Lucas is ook de bron van een aantal heel bekende verhalen rondom de geboorte van Jezus. Het eerste hiervan is dat van de aankondiging van Jezus' geboorte aan de jonge Maria, een verhaal dat dikwijls aangeduid wordt als de 'aankondiging'. (a/b. 3)

:: Lucas vertelt dat, toen Elisabet zes maanden in verwachting was, God de engel Gabriël naar Maria zond om haar aan te zeggen dat zij uitverkoren was om een heel bijzondere zoon te krijgen. Lucas laat de engel niet alleen de geboorte aankondigen, maar laat de engel direct ook allerlei belangrijke informatie over Jezus aan Maria geven, zodat de lezer snel wordt ingelicht over de unieke betekenis die volgens Lucas aan Jezus moet worden toegekend. Het gaat hier om de visie die Lucas achteraf, aan het eind van de eerste eeuw na Christus, op Jezus had, maar die hij nu vooraf, via de engel in het begin van zijn verhaal, aan zijn lezers mededeelt. Volgens de woorden welke Lucas de engel laat spreken, zal de zoon van Maria, die zij Jezus moet noemen, een groot man worden: hij zal de Zoon van de Allerhoogste zijn. Hij zal de troon van David krijgen en koning van Gods volk Israël zijn; ja, aan zijn koningschap zal geen einde komen. De Jezus die Maria zal voortbrengen zal dus een volkomen unieke persoon in de wereldgeschiedenis zijn. Zo zorgt Lucas ervoor dat pal aan het begin van zijn evangelie, de lezer meteen te horen krijgt wie de Jezus, over wie het hele verdere boek zal gaan, volgens hem is. Jezus is de exclusieve Zoon van God, dat wil zeggen Gods gevolmachtigd vertegenwoordiger en woordvoerder in deze wereld, die namens God komt optreden. Voor die functie gebruikt Lucas behalve de titel Zoon van God ook de titel 'koning' van Gods volk, een nogal werelds klinkende titel, die Lucas echter niet opvat in de normale, alledaagse, politieke zin van het woord, maar in de zin van bringer van eeuwige redding.

:: De volkomen uitzonderlijke positie die Jezus in de wereldgeschiedenis inneemt, wordt in het verhaal van de aankondiging nog eens beklemtoond doordat de engel Maria aanzegt dat haar zoon niet door haar aanstaande man Jozef zal worden verwekt, maar door de geest van God: *'De heilige Geest zal over je komen en de kracht van de Allerhoogste zal*

je als een schaduw bedekken’, zegt Gabriël. Een ogenblik later, wanneer Maria tegenover de engel verklaart te zullen berusten in de rol die haar door de engel is aangezegd, is het al zo ver: Maria is zwanger. Maar Lucas vertelt, heel kies, niet dat die conceptie plaats had. De lezer verneemt pas uit het vervolg, het bezoek bij Elisabet, dat Maria’s zwangerschap een feit is.

:: Niet alleen bij Lucas, maar ook bij Matteüs lezen we dat Jezus door een ‘maagdelijke geboorte’ ter wereld gekomen is. Op dit punt gebruiken Lucas en Matteüs dus de gemeenschappelijke oudere, christelijke overlevering. Toch is de maagdelijke geboorte een vrij recente voorstelling van zaken. Want ouder is de voorstelling van Jezus als *‘mens voortgekomen uit het nageslacht van David’*, zoals de apostel Paulus zegt (Rom. 1,3, geschreven in 57 na Christus). Paulus veronderstelt kennelijk dat Jezus verwekt is door de natuurlijke bevruchting door een man. Uit eerbied voor Jezus is later de opvatting ontstaan dat Jezus niet door een aardse vader maar door Gods geest is verwekt.

Wees gegroet, Maria

De door Lucas vertelde verhalen van de aankondiging aan Maria en het bezoek van Maria aan Elisabet zijn op hun beurt weer de bron van een gebedstekst die vooral in de katholieke devotie grote bekendheid heeft gekregen: het ‘Wees gegroet, Maria’, in het Latijn ‘Ave Maria’. Niet iedereen zal zich ervan bewust zijn dat dit gebed is samengesteld uit stukjes Lucas. Het begin van het gebed luidt in de traditionele vorm: *‘Wees gegroet, Maria, vol van genade. De Heer is met u.’* Dit zijn oorspronkelijk de woorden waarmee volgens Lucas de engel Gabriël Maria begroet. Het vervolg van het gebed luidt: *‘Gij zijt de gezegende onder de vrouwen en gezegend is Jezus de vrucht van uw schoot.’* Dit zijn de woorden waarmee Elisabet haar jonge verwante Maria feliciteert zodra die laatste bij haar op bezoek gekomen is. Dit samengestelde gebed tot Maria was al bekend in de westerse kerk in de elfde en twaalfde eeuw. In de zestiende eeuw werd het uitgebreid met de zin: *‘Heilige Maria, moeder van God, bid voor ons nu en in het uur van onze dood’*, waarvoor geen grondslag in de bijbel bestaat. In 1955 werd het Ave Maria uit

het officiële dienstboek voor de dagelijkse gebeden van de Romeinse kerk geschrapt. Voordien kon men het dagelijks, vele malen achtereen herhaald, op het middaguur via de radio horen bidden, in uitzendingen van de Katholieke Radio Omroep.

De lofzang van Maria, het *Magnificat*

Ook een andere veelgebruikte liturgische tekst stamt uit de geboorteverhalen van Lucas, ofschoon velen deze tekst beter zullen kennen uit de wereld van de muziek dan uit de bijbel. Ik doel op het zogenaamde *Magnificat*. Dit is Latijn voor 'zij prijst' en het beginwoord van de Latijnse versie van de Lofzang van Maria, het lied waarmee Maria antwoordt zodra Elisabet haar heeft begroet als de moeder van de Heer en zo Maria's zwangerschap heeft bevestigd. Het *Magnificat* of de Lofzang van Maria maakt deel uit van Lucas' vertelling van het bezoek van Maria aan Elisabet. Het prachtige lied is een lofprijzing op het heil dat God voor zijn volk tot stand heeft gebracht door zijn beloften aan Abraham in te lossen. In het lied dankt Maria eerst God, omdat hij naar haar, zijn minste dienaars, heeft omgezien en haar wil gebruiken nu hij zijn barmhartigheid jegens Israël wil bewijzen. Dan looft ze God, omdat hij machtigen vernedert en onaanzienlijken verhoogt. Ten slotte prijst ze God, omdat hij, door Jezus geboren te doen worden, zijn trouw aan Israël bewijst. Het lied getuigt van de opvatting dat de komst van Jezus het herstel en het definitieve heil van Gods volk inluidt.

:: Al vanaf de vroege Middeleeuwen is dit lied in de kerk gezongen als lofprijzing op de redding die God voor mensen bewerkt. Wanneer de kerk dit lied zingt, maakt ze de woorden van Maria tot de hare. De tot God gerichte dank en lof van Maria worden de dank en de lof van de kerk. In de Romeinse liturgie kreeg het *Magnificat* veelal een plaats in de avonddienst; in de Griekse liturgie juist in de dienst van de vroege ochtend. Ook in de liedboeken van protestantse kerken heeft het lied een vaste plaats. Vanuit de kerk vond het zijn weg naar de concertzaal.

De geboorte te Betlehem

Van de bekendste verhalen over Jezus' geboorte stammen er drie uit het evangelie van Lucas: ten eerste, dat over de volkstelling van Augustus, de reis van Maria en Jozef naar Betlehem en de geboorte van Jezus in Betlehem. (a/f/b.4) Ten tweede het verhaal over de melding van Jezus' geboorte door een engel aan herders in het veld in de buurt van Betlehem, de lofzang tot God van een engelenkoor, en het bezoek van de herders aan Jezus. Ten derde het verhaal over de toewijding of opdracht van Jezus in de tempel. Laten we deze drie verhalen eens nader bekijken.

:: Lucas' verhaal over Jezus' geboorte is buitengewoon sober en terughoudend. De evangelist vertelt niet meer dan dat, terwijl Jozef en Maria in Betlehem waren, de dag van haar bevalling plaats had. Lucas schrijft: *'Ze bracht een zoon ter wereld, haar eerstgeborene. Ze wikkelde hem in een doek en legde hem in een voederbak, omdat er voor hen geen plaats was in het nachtverblijf van de stad.'* Met hoeveel wonderen het begin van Maria's zwangerschap ook gepaard is gegaan, nu brengt de jonge moeder haar kind ter wereld, zonder dat zich hierbij bijzondere, bovennatuurlijke gebeurtenissen voordoen. Ze baart haar kind zoals elke moeder haar kind baart.

:: Lucas is over deze geboorte zo kort dat zijn vertelling aan duidelijkheid te wensen overlaat. De bevalling had plaats nadat Jozef en Maria in Betlehem waren aangekomen, en terwijl ze daar verbleven. Betlehem was volgens Lucas een 'stad' en de bevalling had plaats in die stad, want de herders gaan van het veld buiten de stad naar de stad toe om Jezus op te zoeken. Maar in die stad hadden Jozef en Maria geen plaats kunnen vinden in het plaatselijk logement, waar reizigers de nacht konden doorbrengen en hun rij- en lastdieren konden laten uitrusten. Daarom had het tweetal een andere plaats gekozen waar Maria kon bevallen. Tot de inrichting van die plaats behoorde een voederbak voor dieren. Dus moet men wel aan een ruimte denken waar vee voedsel kreeg. Lucas schijnt zich voor te stellen, dat deze ruimte binnen de stad Betlehem gelegen was. Of het vee er dagelijks stond of kwam en daar gevoederd werd, of dat het er alleen voor een gedeelte van het jaar werd ondergebracht, blijft onduidelijk. Ook is onduidelijk in hoeverre deze plek overdekt en

4
Jeroen Bosch,
*De aanbidding
van het kind*, ca.
1500, Keulen,
Wallraf-Richartz
Museum

afgesloten was. Daardoor is het onzeker of we eigenlijk wel aan een stal moeten denken. Het kan evengoed een omheinde ruimte onder de open hemel zijn geweest waarvan slechts een beperkt deel enige beschutting bood tegen regen of zon. Op zo'n ruimte is het woord stal niet van toepassing. De voederbak kan een trog van hout zijn die op de grond rustte, of iets op poten, maar het kan evengoed om een in de rotswand uitgehouwen ruif gaan. In dat geval zou de geboorteplek van Jezus volgens Lucas

ook een beschutte plek onder een rots kunnen zijn, waarbij men weer niet direct aan een grot hoeft te denken. Kortom, Lucas geeft ons geen duidelijk beeld van de plek waar Maria Jezus ter wereld bracht. Hij kan uiteindelijk wel een stal ergens in de stad hebben bedoeld, maar zijn bewoordingen laten verscheidene andere mogelijkheden open. We kunnen niet met stelligheid beweren dat Lucas de geboorte van Jezus in een 'stal' laat plaatsvinden, ook al berust de traditionele voorstelling van Jezus' geboorte in een stal wel degelijk op de vermelding van de voederbak in Lucas 2,7, althans op een interpretatie van dat vers. Alleen die interpretatie is niet de enig mogelijke.

:: Nauwkeurig bezien komt de stal van Jezus' geboorte dus niet uit Lucas (en nog minder uit Matteüs). Evenmin uit Lucas stammen de os en de ezel die in de beeldende kunst traditioneel een plaats krijgen naast de voederbak of kribbe waarin Jezus door Maria is neergelegd. Over die os en die ezel zegt Lucas helemaal niets. Ze zijn in de beeldende kunst aan de scène in de stal toegevoegd op grond van de oudtestamentische passage uit Jesaja 1,3. Daar staat dat God zich beklaagt over de afvalligheid van Israël. God klaagt, dat een rund zijn meester kent, en een ezel zijn voederbak, maar dat Gods volk, Israël, elk inzicht en begrip mist. De toevoeging van de os en de ezel aan de voorstelling van Jezus in de voederbak, brengt het idee tot uitdrukking, dat Israël de zoon van God bij zijn komst in de wereld niet herkend, niet erkend en niet geëerd heeft. Wat vanouds het volk van God was, leeft nu achteloos voorbij aan de verschijning van zijn door God gezonden koning. De os en de ezel zijn dus een waarschuwing voor de beschouwer: de koning van Gods volk is nu wel geboren, maar vindt hij ook de erkenning die hem toekomt?

:: Ook een andere ezel die dikwijls in het verhaal van Jezus' geboorte opduikt, vinden we niet in Lucas, namelijk de ezel waarop Maria zit tijdens de reis van Nazaret naar Betlehem. Deze ezel is ontsprongen aan de fantasie van vertellers die de hoogzwangere Maria niet de tocht van minstens drie dagen te voet wilden laten afleggen. Jozef heeft haar dus op een ezel gezet en loopt er zelf naast. Het is niet onmogelijk dat Lucas zich zoiets heeft voorgesteld. Maar hij zegt niets van dien aard.

:: Zo kort en onduidelijk Lucas is over de geboorte van Jezus en de plek waar die plaats had, zo gedetailleerd is hij over de aanleiding die Jozef had om uit Nazaret naar Betlehem te reizen. Hier verzint Lucas eerst een volkstelling voor het hele Romeinse Rijk, waartoe keizer Augustus besloten zou hebben. Zo'n grootscheepse volkstelling heeft nooit plaats gehad, maar Lucas hoopt met zijn mededeling aannemelijk te maken dat Jozef zich naar Betlehem heeft begeven, zodat geloofwaardig wordt dat Jezus daar geboren is. Vervolgens tracht hij die volkstelling historisch aannemelijk te maken door nauwkeurig te vermelden dat het de eerste Romeinse volkstelling in Judea was, en dat die *'tijdens het bewind van Quirinius over Syrië'* plaats had. Hier maakt Lucas gebruik van op zichzelf correcte historische informatie: Quirinius trad in zes na Christus aan als Romeinse stadhouder van de provincie Syrië, waarmee Judea toen werd samengevoegd, en hij hield inderdaad een volkstelling in die provincie. Maar door Jezus' geboorte met Quirinius' volkstelling te verbinden dateert Lucas die geboorte in zes na Christus, waarmee hij in strijd komt met zijn datering van die geboorte *'toen Herodes koning van Judea was'*, want koning Herodes was tien jaar eerder gestorven, in vier voor Christus. Volgens Lucas vindt de geboorte van Jezus omstreeks twee voor Christus plaats, misschien iets eerder, maar eveneens geruime tijd voor het optreden van Quirinius. En verder is ook Lucas' voorstelling, dat bij zo'n volkstelling iedereen naar zijn plaats van afstamming moest reizen, historisch onjuist. Men moest aangifte doen in de plaats waar men woonde.

:: Lucas benut hier dus wel traditie, maar zet die geheel naar zijn hand. Historisch past die volkstelling hier niet, maar ze heeft evident een narratieve functie. De omslachtige en aanvechtbare voorstelling van de volkstelling heeft maar één doel: ze is het literaire middel waarmee Lucas wil bereiken dat hij de geboorte van Jezus in Betlehem kan laten plaats hebben. Dat is wat Lucas wilde, want zo kon hij de profetie uit Micha 5,1 als in Jezus vervuld voorstellen. Deze profetie luidt: *'Uit jou, Betlehem in Efrata, te klein om tot Juda's geslachten te behoren, uit jou komt iemand voort die voor mij [God] over Israël zal heersen.'* Uit Betlehem was ook de illustere koning David afkomstig. Allicht dat Micha een nieuwe koning eveneens uit Betlehem wilde laten komen.

:: In de loop van de eerste eeuw na Christus kwamen christenen op het idee dat het mooi zou zijn als de Jezus die zij vereerden als de nieuwe David, als koning à la David, als davidszoon, in Betlehem geboren was. Daarover bestond weliswaar geen oude, betrouwbare informatie. Maar die informatie werd nu gecreëerd. Al voordat Lucas en Matteüs hun evangeliën schreven, werd van Jezus verteld dat hij in Betlehem geboren was. Beide evangelisten probeerden vervolgens aannemelijk te maken dat Jezus, die algemeen als afkomstig uit Nazaret in Galilea gold, in Betlehem geboren was. De volkstelling is het literaire instrument waarmee Lucas de ouders van Jezus naar Betlehem manoeuvreert, zodat Jezus daar geboren kan worden.

:: Intussen zijn de voorstellingen van zaken van Matteüs en Lucas volkomen onverenigbaar. Bij Lucas wonen Jozef en Maria in Nazaret en gaan ze voor korte tijd naar Betlehem, waar Jezus geboren wordt. Bij Matteüs wonen Jozef en Maria in Betlehem en vestigen ze zich later, na de vlucht naar Egypte en de terugkeer uit Egypte, in Nazaret. Het gaat om verschillende voorstellingen van zaken, die men niet met elkaar kan harmoniseren zonder elk van beide evangeliën geweld aan te doen.

(zie hoofdstuk 1,

p 9)

:: Het is vreemd dat Lucas uiteindelijk verzuimt te vertellen dat Jozef zich inderdaad met zijn gezin liet registreren bij een kantoor van de volkstelling. Daaruit blijkt wel, dat die volkstelling alleen maar diende als literair middel waarmee hij aannemelijk kon maken dat Jezus in Betlehem geboren was: Zodra Lucas bereikt heeft, dat Jezus in Betlehem is geboren, vergeet hij de hele volkstelling.

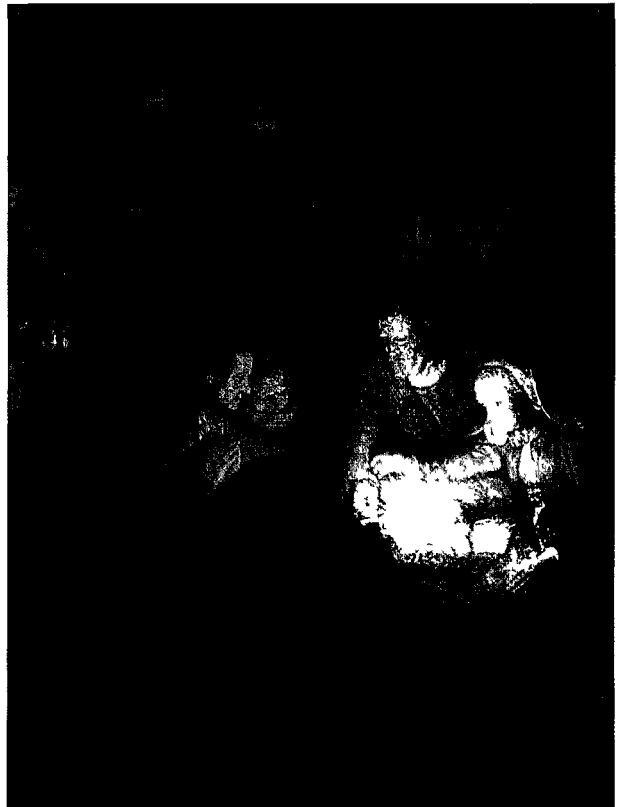
:: Lucas vertelt niet voor niets dat de geboorte van Jezus, deze nieuwe koning van Israël, plaats had in de meest sobere, onaanzienlijke omstandigheden. De evangelist wil beklemtonen, dat Jezus geen koning is zoals de wereld zich een koning voorstelt. Jezus' woning is geen paleis. Deze koning ligt in een voederbak voor het vee. Lucas wil zeggen: de Heer van de kerk, de redder van het mensdom, is geen koning met wereldse macht en praal. Zijn milieu is niet dat van de voornamen en machtigen, zijn domein en werkterrein vormen de wereld van de mensen zonder aanzien, de eenvoudigen, de maatschappelijk zwakken.

De herders

In het verhaal van Lucas is Jezus, de koning van Israël, de Zoon van God, nu geboren. Maar hoe kan de ware portee van deze gebeurtenis nu aan mensen duidelijk gemaakt worden? Daarvoor grijpt Lucas naar een eerder door hem gebruikt middel: hij laat een engel verschijnen die aan personen in het verhaal, en zo tegelijk aan de lezers van het verhaal, meedeelt wat er aan de hand is. Hetzelfde middel had Lucas gebruikt om aan Maria en aan zijn lezers te doen weten dat zij was uitverkoren om de moeder van Gods zoon te worden. Deze keer laat Lucas een engel verschijnen aan herders die 's nachts de wacht hielden bij hun kudde in het veld, ergens in de buurt van Betlehem. (a/b 5)

:: Het literaire doel van de verschijning van de engel aan de herders is dat hij nu expliciet kan maken wat aan de scène rond de voederbak niet af te zien is: *'vandaag is in de stad van David voor jullie een redder geboren. Hij is de messias, de Heer.'* Zo stelt Lucas via de engel zijn lezers in kennis van de enorme betekenis van wat zich in Betlehem heeft afgespeeld. Lucas zorgt er meteen voor dat aan de juistheid van de woorden van de engel, en daarmee aan de juistheid van de interpretatie van Jezus' geboorte, niet te twijfelen valt. Hij laat de engel namelijk zeggen: *'Dit zal voor jullie het teken zijn: jullie zullen een pasgeboren kind vinden dat in een doek gewikkeld in een voederbak ligt.'* Een pasgeboren kind dat in een doek gewikkeld in een voederbak ligt, is wel iets buitengewoon onwaarschijns. Als Lucas er nu voor zorgt dat

5
Rembrandt van
Rijn *De aanbidding der herders*
(detail) 1646
München, Alte
Pinakothek

de herders inderdaad een pasgeboren kind in een doek gewikkeld in een voederbak aantreffen, dan heeft de evangelist bereikt dat de herders, en de lezers, wel overtuigd moeten zijn van de juistheid van wat de engel heeft gezegd: niet alleen dat dit kind geboren is, maar ook dat hij een redder voor mensen is, de messias, de Heer. En Lucas regisseert de loop van het verhaal uiteraard zo dat de herders meteen op weg naar Betlehem gaan en daar *'Maria en Jozef en het kind dat in de voederbak lag'* aantreffen. Geen wonder dat Lucas aan het einde van het verhaal, wanneer hij de herders weer laat terugkeren naar hun kudde, hen God laat prijzen om alles wat ze gehoord en gezien hadden, *'precies zoals het hun was gezegd.'*

:: Wat opvalt is dat Lucas niet vertelt dat de herders het kind in de voederbak aanbaden. De aandoenlijke scène van de ruwe, boerse herders die knielen rondom de pasgeboren baby en hem aanbidden, zo bekend uit de beeldende kunst, heeft geen grond in de tekst van Lucas. De evangelist laat de herders slechts vaststellen dat de situatie precies is zoals de engel hun had gezegd. Dit geeft hun aanleiding de ouders van het kind in te lichten over wat de engel over het kind had gezegd. Zo worden ook Maria en Jozef nog een keer geïnformeerd over de bijzondere identiteit van hun kind, Jezus die messias en Heer is. De herders bevestigen en vullen aan wat Maria negen maanden geleden al van de engel Gabriël en van Elisabet had gehoord: haar zoon zou voor eeuwig koning over Gods volk en Heer zijn. Wat de herders melden verbaast volgens Lucas allen die het hoorden, een wat onhandige mededeling, want de evangelist had nog niet verteld dat er nog meer mensen aanwezig waren. Kennelijk wil Lucas het belang van wat de herders te zeggen hebben onderstrepen: iedereen is erover verbaasd, en hij vergeet even de inscenering.

:: De herders vertrekken bij Lucas zonder Jezus hulde te hebben betoond. De huldiging die we van afbeeldingen kennen, stamt uit het verhaal van Matteüs over de huldiging door de wijzen uit het oosten. Lucas besluit met te zeggen dat terwijl de herders weggingen *'zij God loofden en prezen om alles wat ze gehoord en gezien hadden'*. En daarmee verdwijnen ze uit het zicht van de lezers.

Eer aan God

Lucas gebruikt de verschijning van de engel aan de herders dus om ervoor te zorgen dat de geboorte van Jezus bekend wordt aan anderen dan zijn ouders, en om voor zijn lezers de betekenis van die geboorte duidelijk te maken. Het belang van het moment wordt door Lucas nog eens onderstreept doordat hij opeens, naast de engel die Jezus' geboorte had gemeld, ook nog eens een grote menigte engelen laat optreden die God prijst. *'En plotseling voegde zich bij de engel een groot hemels leger dat God prees met de woorden:*

*"Eer aan God in de hoogste hemel
en vrede op aarde voor alle mensen die hij liefheeft."*

Deze passage is de bron van de tekst van het populaire kerstlied 'Ere zij God in den hoge, vrede op aarde, in mensen een welbehagen'. De nieuwe vertaling van Lucas' tekst, zojuist geciteerd, laat terecht zien, dat de engelenzang uit twee regels bestaat, niet uit drie, zoals voorheen op grond van een iets andere, waarschijnlijk verkeerde lezing van de Griekse tekst van Lucas wel werd gedacht, een opvatting ook gevolgd in het bekende kerstlied. Het 'welbehagen' waarvan in dit lied sprake is, is de gunst en de genade die God aan mensen bewijzen wil. Mensen die het kerstlied zingen, scharen zich daarmee dus onder de engelen.

:: Met hun loflied prijzen de engelen God om de gunst die hij de mensen betoont door Jezus in de wereld te doen komen. Deze komst betekent voor de mensen 'vrede', dat wil zeggen heil en redding. De lofzang ziet het moment van Jezus' geboorte als een keerpunt in de geschiedenis en als het begin van een nieuwe periode: de oude wereld loopt af, de tijd van Gods heil breekt aan.

:: De lezers van de engelenzang moeten in dit lied in de eerste plaats de visie vinden die de auteur Lucas tot uitdrukking wil brengen over Jezus. Met dit lied geeft Lucas te kennen hoe volgens hem Jezus moet worden gezien. Met Jezus begint volgens Lucas een nieuwe tijd, waarin God alle mensen in zijn gunst wil doen delen en hun zijn heil wil schenken. De God over wie Lucas de engelen hier laat zingen, is niet meer de God van Israël alleen. De God van Lucas is de God van alle mensen.

Jezus' besnijdenis en de voorstelling in de tempel

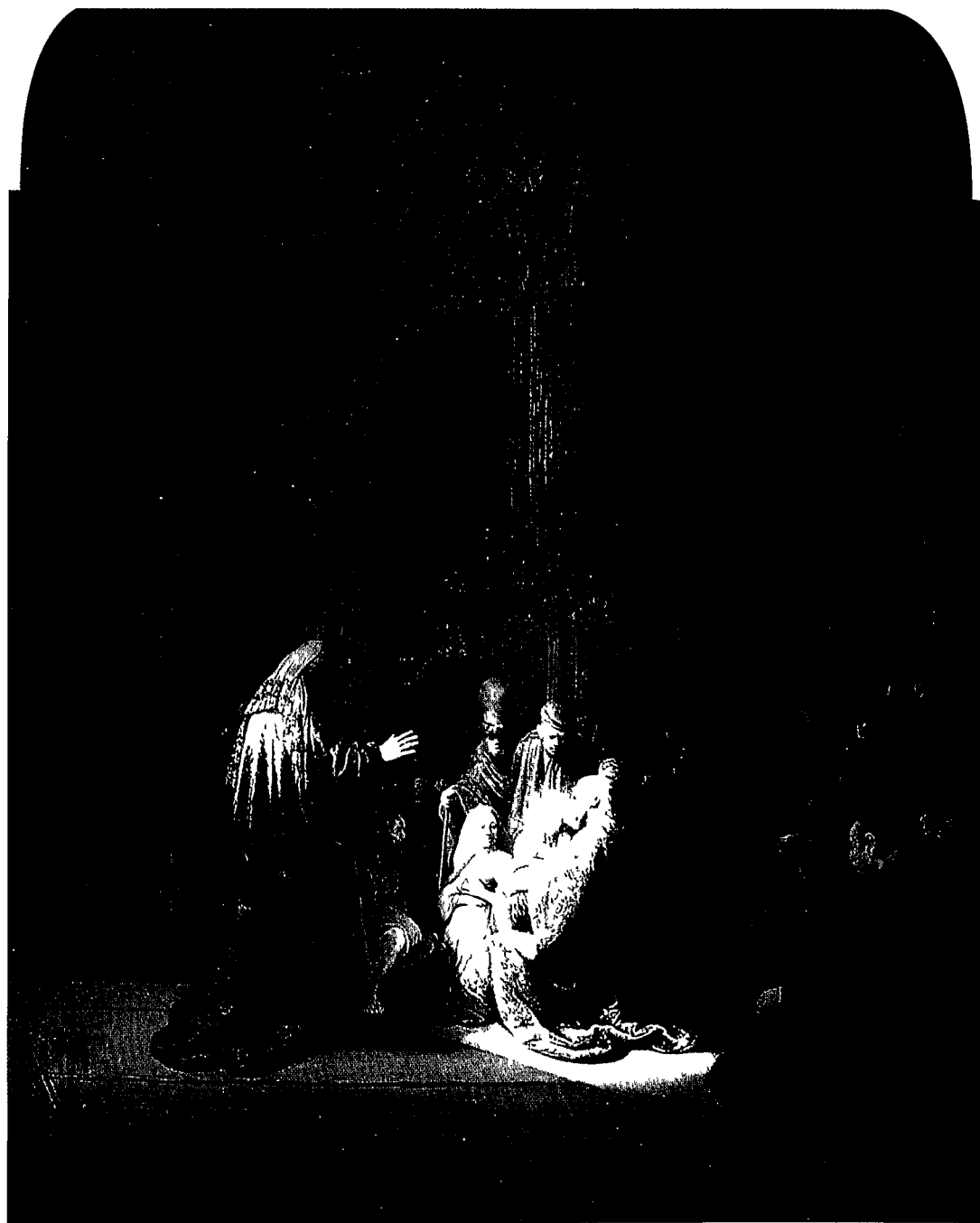
De geboorteverhalen bij Lucas lopen af met twee vertellingen over joodse rituelen waaraan Jezus als baby werd onderworpen. Eerst is er het korte bericht over de besnijdenis van Jezus op de achtste dag na zijn geboorte. Lucas zal deze scène gelokaliseerd hebben in Betlehem, misschien in het onderkomen waar Jezus ook geboren was. Daarna brengt Lucas het uitvoerige verhaal over de toewijding van Jezus in de tempel, dat viereneenhalve week later speelt in Jeruzalem. (a/b 6)

:: Bij de besnijdenis krijgt Jezus de naam die de engel Gabriël zijn moeder al had genoemd bij de annunciatie. Dit korte bericht over de besnijdenis en naamgeving is door Lucas opgenomen, omdat hij de levensgang van Jezus parallel wilde laten lopen met die van de zes maanden oudere Johannes de Doper. Van Johannes heeft Lucas al eerder verteld dat hij op de achtste dag na zijn geboorte besneden werd en zijn naam kreeg. Vanaf nu zal Jezus door Lucas definitief worden voorgesteld als onvergelijkkelijk veel belangrijker dan Johannes de Doper.

:: In het uitvoerige verhaal over de toewijding van Jezus in de tempel vertelt Lucas dat Jezus' ouders, die blijkbaar nog in Judea zijn, met hun kind Jezus naar de tempel in Jeruzalem gaan om daar een bepaalde rite te vervullen. Welke rite het precies is, daarover is Lucas nogal verward. Eerst zegt hij dat het erom gaat dat de ouders *'zich overeenkomstig de wet van Mozes rein moesten laten verklaren'*. Lucas doelt hier op de rite vermeld in Leviticus 12. Hier staat dat als een vrouw een zoon geboort heeft, zij veertig dagen onrein is. Na die termijn moet ze een schaap en een duif bij de priester brengen. Die brengt daarmee een offer, waardoor hij verzoening over de vrouw brengt en zij weer rein wordt. Als ze een schaap en een duif niet kan betalen, mag ze twee tortelduiven of twee jonge duiven meebrengen. Deze laatste regel vermeldt Lucas.

:: Maar vervolgens meldt Lucas dat Jezus' ouders hem naar Jeruzalem brachten 'om hem aan de Heer aan te bieden', overeenkomstig het voorschrift in Exodus 13,2, 12 en 15, door Lucas als volgt weergegeven: *'Elke eerstgeboren zoon moet aan de Heer worden toegewijd.'* Dit is een heel ander voorschrift dan dat van de reiniging van de moeder op de veertig-

6
Rembrandt van
Rijn, *De voor-
stelling van Jezus
in de tempel*,
1631, Den Haag,
Museumhuis

ste dag. Lucas maakt er hier enigszins een rommeltje van door de geboden met elkaar te verwarren. Het is ook duidelijk waarom hij zich niet bekommerde om een beter onderscheid tussen de twee riten. Het gaat er Lucas primair om een goede enscenering te scheppen voor het optreden van de vrome oude man Simeon en de bejaarde profetes Hanna. Lucas wil dit belangrijke optreden van Simeon en Hanna in de tempel van Jeruzalem laten plaatsvinden, omdat de tempel, het oude centrum van Israëls religie, nu volgens Lucas het uitgangspunt is voor de religie van Gods nieuwe volk, de kerk. Lucas wil dat Simeon en Hanna hun visie en verwachting over Jezus uitspreken in de tempel. Maar dan moet hij een aannemelijk motief hebben waardoor Jezus in de tempel terechtkomt. Als motief gebruikt hij de reiniging van Maria, die hij vermengt met de toewijding van Jezus als haar eerstgeboren zoon aan God. Als Jezus maar bij Simeon en Hanna in de tempel terechtkomt, doet het er voor Lucas minder toe welke ceremonie precies hem daar naartoe voert.

:: Waar het Lucas in deze scène om gaat, is wat Simeon en Hanna over Jezus te zeggen hebben. Hierdoor kan Lucas zijn lezers aan het eind van de geboorteverhalen nog een keer duidelijk maken, meer nog dan hij in het voorgaande al gedaan heeft, wie Jezus is. Daarbij is van belang dat de Simeon *'een vroom man was, die uitzag naar de tijd dat God Israël vertroosting zou schenken'*. Lucas zegt: *'Het was hem door de heilige Geest geopenbaard dat hij niet zou sterven voordat hij de Messias van de Heer zou hebben gezien.'* Hierdoor maakt Lucas de oude Simeon een representant van het slot van de oude, aflopende tijd van het vroegere Israël en tot een verbindingsschakel tussen de oude tijd en de nieuwe tijd die met Jezus' komst is aangebroken. De lezer van Lucas wordt er zo van doordrongen dat met Jezus het keerpunt van de tijden is aangebroken. Lang is er naar uitgezien, volgens Lucas' voorstelling. Nu is het eindelijk zo ver. Het feit dat het wachten lang geduurd heeft, maakt dat de komst van Jezus in de wereld, als de lang verwachte en nu eindelijk door God gezonden redder, des te groter reden tot vreugde is. Door het voor te stellen als zou Simeon lang op het verschijnen van de Messias hebben gewacht, scherpt Lucas de aandacht van zijn lezers: hij die nu eindelijk gekomen is, moet wel een heel uitzonderlijk iemand zijn.

:: Nu beschrijft Lucas het roerende tafereel van de bejaarde profeet Simeon die Jezus, een baby van veertig dagen, in zijn armen neemt. Het dringt tot Simeon door dat hij niemand minder dan de messias vasthoudt. En hij beseft tegelijk dat hij nu spoedig zal sterven, omdat hem ooit geopenbaard was dat hij zou blijven leven totdat hij de messias gezien had. Nu is het zover. In een gebed tot God erkent hij te beseffen dat God hem nu zal laten heengaan. *'Nu laat u, Heer, uw dienaar in vrede heengaan, zoals u hebt beloofd. Want met eigen ogen heb ik de redding gezien die u bewerkt hebt ten overstaan van alle volken: een licht dat geopenbaard wordt aan de heidenen en dat tot eer strekt van Israël, uw volk.'* Simeon voorzegt hier niet alleen zijn eigen dood, hij onderstreept vooral de betekenis van Jezus. Die brengt, zichtbaar voor alle volken, redding; hij is een licht voor de niet-joden, tot eer van Israël.

:: Maar Simeon voegt er een tweede profetie, gericht aan Maria, aan toe. Hij voorzegt dat Jezus de oorzaak zal worden van een scherpe scheiding der geesten onder zijn volk. Lucas bedoelt dat de scheiding tussen degenen die Jezus' volgeling zullen worden en hen die dit niet doen, dwars door het jodendom van die tijd zal lopen. Dat kon Lucas, toen hij eind eerste eeuw zijn evangelie en dit verhaal over Simeon schreef, met pijn in het hart vaststellen. De evangelist laat Simeon zijn profetie aan Maria besluiten met de woorden: *'... en zelf zult u als door een zwaard doorstoken worden'*. Lucas verbindt hier aan het vreugdevolle moment in de tempel een onheilspellende blik in de toekomst die voor Jezus in het verschiet ligt: zijn verwerping door mensen, lijden en dood. Daarvan zal zijn moeder Maria pijnlijk getuige zijn. De lezer die de afloop van Jezus' aardse leven kent, begrijpt waarop Simeon doelt. Binnen het verhaal echter kan Maria maar nauwelijks bevroeden wat de profeet bedoelt.

:: De woorden van Simeon die beginnen met *'Nu laat u, Heer, uw dienaar in vrede heengaan'* zijn in de kerk vanaf de vierde eeuw tot een vast dagelijks gebed geworden, veelal in avonddiensten. De tekst wordt aangeduid als de Lofzang van Simeon of als het *Nunc dimittis* ('Nu laat u heengaan'), naar de beginwoorden ervan in de gangbare Latijnse vertaling, de Vulgata.

:: Lucas completeert deze episode door te vermelden dat zich bij de oude man nu ook de hoogbejaarde profetes Hanna voegde, een vrome vrouw van over de honderd, sinds vierentachtig jaar weduwe, die veel vastte en bad. Zij onderstreept hetgeen Simeon gezegd heeft. Lucas laat haar God loven om de verschijning van Jezus. Maar speciaal laat hij haar aan de omstanders uitleggen dat Jezus de vervulling is van het verlangen van velen naar de bevrijding van Jeruzalem. Deze verwachting is vervat in politiek gekleurde bewoordingen. Hetzelfde doet zich voor in de Lofzang van Maria en in de Lofzang van Zacharias. Maar het lijkt geen twijfel dat Lucas die politiek klinkende taal bedoeld heeft in niet-politieke, godsdienstige zin. Jezus is de unieke, door God gezonden redder die mensen uit de macht van het kwaad bevrijdt. Met hem begint de nieuwe tijd, waarin God zijn leiding en heil vestigt.

Slot

De verhalen waarmee Lucas het begin van het leven van Jezus tekent, zijn gevarieerd en boeiend. De compositie ervan is doordacht. Vooral de wijze waarop Lucas de geschiedenis van Jezus' geboorte vervaecht met die van de geboorte van Johannes de Doper is knap. Deze compositie stelt hem in staat Jezus en Johannes te vergelijken, hen te contrasteren en ten slotte Jezus als de voornaamste van de twee naar voren te laten komen. Het is in het algemeen van belang erop te letten, dat Lucas zijn literaire middelen inzet om vooral de bijzondere betekenis die Jezus zijns inziens had in het licht te stellen.